

Banklarda pulların leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi risklərinin sağlam idarəedilməsi sistemi

Giriş

Bank sektoru digər biznes sahələrindən öz unikalılığı ilə seçilir. Yalnız bu sektorda bankların tam geniş palitradakı fəaliyyəti digər rəqib olan bankların mövcudluğundan və onların fəaliyyətindən asılıdır. Banklar arasındakı bu cür bağlılıq nə qədər əhaliyə və ölkənin biznes mühitinə fayda gətirirsə, bir o qədər də özündə potensial zərər yetirmə risklərini gizlədir. Və bu xüsusiyyət də bank sektorunu digər biznes sahələrindən fərqləndirir. Hər hansı bir bankın çətinliyi yalnız özünə deyil, ətrafdakı digər banklara, ölkənin iqtisadiyyatına, hər bir vətəndaşına mənfi təsir göstərə bilər. Bu baxımdan bankların bir sıra risklərindən söhbət gedə bilər.

Təsadüf deyil ki, bütün dünyada ölkələrin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərə biləcək bu cür global riskləri minimumlaşdırmaq məqsədilə keçən əsrin sonunda bir sıra ölkənin mərkəzi banklarının təşəbbüsü ilə Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (Bank for International Settlements) daxilində Bank Fəaliyyətinə Nəzarət üzrə Bazel Komitəsi yaradılmışdır. Sözügedən qurum tərəfindən ildən-ilə banklara müasir tələbatlara uyğunlaşan yeni standartlar ərsəyə gətirilirdi.

Bazel Komitəsinin üzvləri tərəfindən 1988-ci ildə “Bazel I”, 2004-cü ildə isə “Bazel II” adında sazişlər bağlanmışdır. Artıq “Bazel II” sazişindəki standartlarda bankların məcmu kapitalı əməliyyat riski ilə əlaqələndirilməyə başlanmışdır. Bu hadisə o baxımdan önəmlidir ki, pulların leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə (bundan sonra “*PL/TMM*”) tədbirlərinin görülməməsi halında ortaya çıxma biləcək zərərlər, əsasən məhz bu risk kateqoriyası altına düşəcəkdir.

1989-cu il tarixdə dünyanın ən iri dövlətləri tərəfindən hökumətlərarası Maliyyə Tədbirləri üzrə İşçi Qrupu – FATF yaradılmışdır. Bu günədək öz fəaliyyətini daha da

genişləndirmiş olan bu qrupun əsas məqsədi dünyada PL/TMM sahəsində unifikasiya edilmiş standartların hazırlanmasından ibarətdir.

2000-ci illərdən bəri Bazel Komitəsi məhz FATF-ın standartlarına əsasən, bank sektoru üçün spesifik tələbləri işləyib hazırlamışdır. Tədricən bu tələblər daha da genişlənərək cari (2014-cü) ilin yanvar ayında “Pulların leqallaşdırılması/Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi [bundan sonra “*PL/TM*”] risklərinin sağlam idarəedilməsi” adı altında yenilənmişdir.

Bu sənədin ana fikri ondan ibarətdir ki, hər hansı bankda PL/TM risklərinin sağlam idarəedilməsi sisteminin olmaması bankı nüfuz, əməliyyat, komplayens və konsentrasiya kimi ciddi risklər altına düşməyə sövq edəcəkdir.

PL/TM risklərinin sağlam idarəedilməsi sistemi dedikdə ilk növbədə yüksək etik, peşəkar səriştə və bacarıqları təşviq edən bankın adekvat siyasəti və qaydaları əsasında qurulan sistem başa düşülür. Bu sistem bankın ümumi risklərinin minimumlaşdırılmasına yönəlmiş risk idarəedilməsi sisteminin bir parçası olmalıdır.

PL/TM risklərinin idarəedilməsi sistemi necə qurulmalıdır?

İlk növbədə bu cür sistemin qurulması üçün bank daxilində mövcud olan PL/TM riskləri müəyyən və təhlil edilməlidir, yalnız bundan sonra bu riskləri minimumlaşdırma biləcək prosedurlar hazırlanmalıdır. Risklərin dolğun dəyərləndirilməsi məqsədilə, eyni zamanda bankın fəaliyyət göstərdiyi ölkənin və bu ölkədə digər banklarla münasibətlərin risk faktorları nəzərə alınmalıdır. Risklərin qiymətləndirilməsi nəticəsində bankın müştəri bazasında, onun məhsullarında və bu məhsulların müştərilərə təqdim edilməsi üsullarında, habelə bankın və onun müştərilərinin işgüzar münasibətlər saxladığı ölkələrdə olan PL/TM risklərinə dair aydın fikir formalaşmalıdır. Bu fikrin formalaşdırılmasının mənbəyini bank vasitəsilə aparılmış əməliyyatlara dair məlumatlar, habelə banka aid olmayan, beynəlxalq qurumlar tərəfindən ölkənin risk qiymətləndirilməsi və ya ölkənin özünün milli risk qiymətləndirilməsi üzrə hesabatlar təşkil edir (Ölkəmizin beynəlxalq qurum tərəfindən PL/TMM sahəsində qiymətləndirilməsinə dair hesabat FATF-tipli regional qurumu olan Avropa Şurasının MONEYVAL Komitəsinin internet saytıdan əldə oluna bilər. Ölkəmizin özünün bu sahədə milli risk qiymətləndirilməsinin aparılması yaxın gələcəkdə gözlənilir).

Bankların risk qiymətləndirilməsi nəticələrini Mərkəzi Bank ilə paylaşması dünyanın ən yaxşı təcrübə nümunəsini təşkil edəcəkdir.

Effektiv PL/TM risklərinin idarəedilməsi sistemi bank daxilindəki effektiv ümumi idarəçilik sistemindən asılıdır. Bunun üçün isə bank rəhbərliyinin bankın PL/TM risklərinin nələrdən ibarət olduğuna dair konkret dəqiq və təfərrüatlı fikri formalaşmalıdır. Nəzərə alsaq ki, risk zamanla dəyişə bilər, bu barədə məlumatın açıq, dəqiq və sadə formada bankın rəhbərliyinə dövri olaraq çatdırılması mexanizmi də mövcud olmalıdır.

Bank daxilində idarəçilik strukturuna, tətbiq olunan siyasət və prosedurlarına görə bank rəhbərliyi məsuliyyət daşıyır; bank daxilində PL/TMM üzrə görülən tədbirlərə görə isə əsas məsuliyyəti müvafiq peşəkarlığa malik olan PL/TMM üzrə məsul əməkdaş (komplayens üzrə əməkdaş) daşıyacaqdır.[1]Lakin buradakı məsuliyyət yalnız bank daxilində görülən tədbirlərin koordinasiyası ilə əlaqədardır. Ümumilikdə isə, PL/TMM üzrə məsuliyyət, üzərinə qoyulmuş vəzifələrindən asılı olaraq, demək olar ki, bankın bütün əməkdaşlarının çiyinləri üzərinə qoyulur.

Bu baxımdan, bank daxilində PL/TM risklərinə qarşı 3 müdafiə cəbhəsi fərqləndirilir. Birinci cəbhəni müştərilərə birbaşa xidmət göstərən əməkdaşlar təşkil edir (bunlar bir qayda olaraq, kredit mütəxəssisləri və əməliyyatçılardır). Bu əməkdaşlar üzərinə əsasən müştərilərin eyniləşdirilməsi və qeyri-adi əməliyyatların aşkar edilməsi kimi vəzifələr qoyulur.[2] İkinci cəbhəni PL/TMM üzrə məsul şəxs başda olmaqla, komplayens struktur bölməsinin əməkdaşları təşkil edir. Bu əməkdaşlar isə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bank daxilində PL/TMM üzrə koordinasiyanı və əməliyyatlarda şübhəli sxemlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə davamlı monitorinqi həyata keçirirlər. Və nəhayət, üçüncü cəbhədə mübarizə aparən “silahdaşlar” bankın daxili audit əməkdaşlarıdır. Bunların üzərinə isə bankın daxili qayda və prosedurlarının adekvatlığının qiymətləndirilməsi və bank fəaliyyətinin bu qayda və prosedurlara uyğunluğunun yoxlanması kimi vəzifələr qoyulmuşdur. Bununla yanaşı, xarici auditin yardımından istifadə etməyin də faydalı ola biləcəyini yaddan çıxarmaq olmaz.

Kimlər bankın müştərisi ola bilər?

Bu suala cavab vermək üçün bankın müştərilərin eyniləşdirilməsi üzrə və onların yüksək riskli olduğunu müəyyən etməyə kömək edən dəqiq və aydın qayda və prosedurları olmalıdır. Bunu müəyyən etmək üçün müştərinin bir şəxsiyyət kimi mövcud statusu, fəaliyyəti, cəmiyyətdə mövqeyi (siyasət ilə əlaqəsi), mənşəyi, gəlirin və mövcud var-dövlətinin mənbəyi, bankda istifadə etdiyi məhsullar, açdığı və əlaqədar olan digər hesabların təyinatları müəyyən edilməlidir.

Müştərinin eyniliyi bank tərəfindən kifayət qədər müəyyən edilməyənədək və yoxlanılmayanadək onun xeyrinə heç bir əməliyyat aparıla bilməz. Müştərinin eyniləşdirmə məlumatları müştərinin tam profilini formalaşdıracaq qədər dolğun olmalıdır.[3] Dolğun müştəri profilinin olması ilə müştərinin hansı risk kateqoriyasına aid olduğunu və onunla bağlı hansı əlavə tədbirlərin görülməsinin zəruriliyini müəyyən etmək mümkün olacaqdır.

Müştərilərin eyniləşdirilməsi üçün qanunvericiliklə ilə müəyyən edilmiş minimum tələblərlə yanaşı, müştərinin profilindən asılı olaraq bank tərəfindən daha sərt tələblər tətbiq oluna bilər. Bu cür sərt tələblər, yəni gücləndirilmiş eyniləşdirmə tədbirləri, siyasi xadimlər, hesablarında iri məbləğdə vəsaitləri olan, digər banklarda qeyri-qanuni fəaliyyətə görə xidmətdən imtina olunan, xarici ölkələrə pulları intensiv köçürən və ya xarici ölkələrdən pulları intensiv alan şəxslər kimi yüksək riskli müştərilərə münasibətdə tətbiq olunmalıdır. Yüksək riskli müştərilərə xidmət göstərmək və ya göstərməmək qərarı bankın müstəsna səlahiyyətindədir. Bu səlahiyyətdən istifadə olunması üçün tələb olunan şərtlər və hallar isə bankın qaydalarında dəqiq əks olunmalıdır.

Lakin, bilməkdə fayda var ki, maliyyə baxımından və ya öz sosial statusuna görə əlverişsiz vəziyyətdə olan şəxslərin bank xidmətlərindən məhrum edilməsi dövlətin marağında deyildir. Hətta bu cür şəxslərə qarşı bank daxilində məhdudlaşdırıcı standartların görülməməsinin zəruriliyi barədə FATF-ın 2013-cü il tarixdə hazırlanmış müvafiq standartları mövcuddur.[4]

Banka yeni yaxınlaşmış müştərilərin “Barələrində sanksiyalar tətbiq edilməli şəxslərin ümumi siyahısında”[5] adlarının qeyd olunub-olunmamasını yoxlamaq üçün müştərilərlə bir başa əlaqəsi olan əməkdaşların əlində müvafiq imkanlar (proqram təminatı, ləvazimatlar, vaxt və s.) olmalıdır.

Davamlı monitoring[6] nədir, nə üçün lazımdır, necə aparılmalıdır?

Bank PL/TM risklərini yalnız o şərtlə effektiv idarə edə bilər ki, normal işgüzar münasibətlərinə uyğun olan əməliyyatlardan fərqlənən qeyri-adi və şübhəli əməliyyatları müəyyən edə bilsin. Bank bu cür monitoring fəaliyyətini davamlı aparmazsa, Maliyyə Monitoring Xidmətinə[7] bütün şübhəli əməliyyatlar barədə məlumatı verə bilməz. Bu cür monitoring bütün əməliyyatlara münasibətdə aparılmalı olsa da, monitoringin dərinliyi risk əsaslı olmalıdır, yəni yüksək riskli müştərilərin əməliyyatlarına münasibətdə gücləndirilmiş monitoring tətbiq edilməlidir.

Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, monitoring yalnız ayrı-ayrı müştərilərin əməliyyatları ilə məhdudlaşmamalıdır. Eyni zamanda, tədricən ortaya çıxan riskli əməliyyat sxemlərini müəyyən etmək üçün bankın müxtəlif məhsul/xidmətlərinin yenidən təhlili aparılmalıdır.

Monitoring zamanı eyniləşdirmə məlumatları, habelə dövlət orqanları (Maliyyə Monitoring Xidməti, hüquq-mühafizə orqanları) tərəfindən verilmiş məlumatlar (sorgular) və ya açıq mənbələrdən (internetdən və s.) əldə olunmuş məlumatlar nəzərə alınır. Məsələn, bəzi banklar, Maliyyə Monitoring Xidməti tərəfindən edilmiş sorguların obyektivi olan müştəriləri yüksək riskli hesab edib, onların əməliyyatlarının monitoringini daha dərinləndirirlər. Eyni zamanda, Maliyyə Monitoring Xidməti tərəfindən PL/TM mövzusunda dair dövri olaraq tipologiyalar (tipik əməliyyat sxemləri) dərc olunur; məhz bu məlumatlar əsasında da ölkədə olan PL/TM trendləri və beləliklə daha yüksək riskli əməliyyat növləri bank tərəfindən müəyyən edilə bilər.

İqtisadi cəhətdən ağılabatan olmayan, iri məbləğdə nağd və ya müştərinin profilinə uyğun olmayan əməliyyatları monitoring məqsədilə müəyyən etmək üçün bankda müvafiq məlumatlar və müvafiq alətlər olmalıdır. Effektiv monitoring yalnız yuxarıda qeyd olunan eyniləşdirmə tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş dolğun məlumatlar əsasında və elektron təhlil alətləri vasitəsilə həyata keçirmək mümkündür. Elektron təhlil aləti dedikdə, məlumatların idarə edilməsinə və bank daxilində aparılan əməliyyatlara və əməliyyat sxemlərinə dair müəyyən ssenariləri yazmağa imkan verən müvafiq proqram təminatı başa düşülür. Proqram təminatının gücü bankın həcminə, təşkilati strukturuna və risklərinə mütənəsb olmalıdır. Bank nə qədər böyük olsa, təşkilati strukturu nə qədər qəliz olsa və riskləri nə qədər çox olsa, bir o qədər də

monitorinq üçün istifadə olunan alətlər (kompüter, proqram təminatları və s.) təkmilləşdirilmiş olmalıdır.

2010-cu ildən 2014-cü ilin sentyabr ayınadək “Barələrində sanksiyalar tətbiq edilməli şəxslərin” Ümumi Siyahısı 113 dəfə (!) yenilənmişdir. Bu siyahıda qeyd olunmuş şəxslərin bankda növbəti əməliyyatların aparılmasının qarşısını almaq üçün banklardan hər dəfə yenidən müvafiq tədbirlərin görülməsi gözlənilir. Lakin bunu etmək üçün bank nəinki sonrakı müştərilərin əməliyyatlarını monitorinq etməlidir, həm də müştərilərinə dair hazırkı məlumat bazasını bir daha yoxlamalıdır. Bu cür yoxlama yalnız “Barələrində sanksiyalar tətbiq edilməli şəxslərin ümumi siyahısı” ilə bağlı deyil, həm də bankın müştəriləri arasında xarici ölkənin siyasi xadimlərinin və ya yüksək riskli olan digər müştərilərinin peyda olmağını müəyyən etmək məqsədilə də dövrü olaraq aparılmalıdır. Və məhz bunun üçün də bankda təkmilləşdirilmiş proqram təminatından istifadə olunmalıdır.

Şübhəli əməliyyat barədə məlumat Maliyyə Monitorinqi Xidmətinə göndərilməlidir. Lakin eyni zamanda, bank bilməlidir ki, hər hansı müştərisinin əməliyyatını şübhəli hesab edirsə, həmin əməliyyata aidiyyəti olan şəxslərin risk dərəcələrini də yüksəltməli olacaqdır. Bununla bağlı bank, riski yüksəlmiş müştərilərlə işgüzar münasibəti davam etdirib-etdirməməsinə və ya məhdudlaşdırıb-məhdudlaşdırmamasına dair bir daha qərar verməlidir. Sözsüz ki, bu cür qərarın verilməsinə kütləvi informasiya vasitələrində müştərinin nüfuzunu sarsıdan məlumatların olması, Maliyyə Monitorinqi Xidməti tərəfindən sorğuların olması kimi digər faktorlar da təsir edə bilər.

Əgər əməliyyatını aparmaq istəyən şəxsin adı “Barələrində sanksiyalar tətbiq edilməli şəxslərin ümumi siyahısında qeyd olunubsa, bu halda həmin şəxslərlə əməliyyatlar ümumiyyətlə aparılmamalıdır, onun mövcud hesabları isə bloklaşdırılmalıdır.

Bloklaşdırılmış hesabların idarəedilməsinə dair isə bankın ayrıca qaydaları olmalıdır.

Məlumatlar necə idarə olunmalıdır?

Müştərilərin eyniləşdirilməsi və monitoring fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş bütün sənəd və məlumatlar bankda ən azı 5 il ərzində qorunub saxlanmalıdır. Bankda bu cür məlumatların məxfi qaydada qorunub saxlanmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bütün məlumatlar unifikasiyalaşdırılmış və mümkün qədər sadə qaydada təsnifləşdirilmiş olmalıdır. Məlumatların qorunub-saxlanması və idarəedilməsi sistemi elə səviyyədə olmalıdır ki, 5 il əvvəlki məlumatları bir neçə dəqiqə ərzində əldə etmək mümkün olsun. Tələb olunduqda isə bu məlumatlar Maliyyə Monitoring Xidmətinə 1 iş günü ərzində təqdim edilməlidir.[8]

Eyniləşdirmə məlumatlarının yenilənməsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yenilənmiş məlumatlar əsasında müştərilərin risk dərəcələri də yenilənməlidir.

[1] Komplayens funksiyaları və komplayens funksiyaları icra edən struktur bölmələri barədə daha ətraflı bax. Zaur Hacılı, "Banklarda komplayens xidmətinin təşkili və onun funksiyaları" məqaləsi, "Banklar və Biznes" jurnalı, №40, 2012 (<http://www.biznesjurnal.com/index.php/publidzations/item/768-banklarda-komplayens-khidmaetinin-taeshkili-vae-onun-funksiyalar>).

[2] Birinci cəbhədə olan əməkdaşların üzərinə düşən vəzifələrin bəzi nümunələrinə dair daha ətraflı bax. Zaur Hacılı, "Mən axı müstəntiq deyiləm,... əməliyyatçıyam!" məqaləsi, "Banklar və Biznes" jurnalı, №05(36), 2011, s.30-33 (<http://www.biznesjurnal.com/index.php/publidzations/item/580-maen-akh-mustaentizh-deyilaem-aemaeliyyatdzh-yam>).

[3] Müştərilərin profilləri barədə daha ətraflı bax. Zaur Hacılı, "Məncə bu əməliyyat şübhəlidir..." məqaləsi, "Banklar və Biznes" jurnalı, №37, 2011 (<http://www.biznesjurnal.com/index.php/publidzations/item/768-banklarda-komplayens-khidmaetinin-taeshkili-vae-onun-funksiyalar>)

[4] FATF, *Guidance on Anti-Money Laundering and Terrorist Financing and Financial Inclusion*, fevral 2013, (www.fatf-gafi.org/topics/financialinclusion/)

[5] Siyahının tam adı 05.11.2010-cu il tarixdə təsdiq edilmiş *“Terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının aidiyyəti qətnamələrinə əsasən barələrində sanksiyalar tətbiq edilməli olan fiziki və hüquqi şəxslərin Ümumi Siyahısı”*dır.

[6] Bu məqalənin məqsədləri üçün “monitorinq” sözünün mənasını “təhlil” sözünün mənasına uyğun olaraq başa düşülə bilər.

[7] Bu məqalənin məqsədləri üçün “Maliyyə Monitorinqi Xidməti” dedikdə, ölkəmizdə olan müvafiq qurum deyil, ümumilikdə, Maliyyə Kəşfiyyat Orqanı (FIU) başa düşülür.

[8] Bax. 18.04.2012-ci il tarixdə təsdiqlənmiş *“Monitorinq iştirakçıları və monitorinqdə iştirak edən digər şəxslər tərəfindən məlumatların Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidmətinə təqdim olunması”* Qaydaları, 7.1-ci bənd.

Zaur N. HACILI

Azərbaycan Bank Tədris Mərkəzinin eksperti,

Pulların Yuyulmasına qarşı Mübarizə üzrə Sertifikatlı Ekspertlər Assosiasiyasının üzvü